

Pázmány Péter *Peniculus papporum*^{*}

Pázmány Péter a *Peniculus papporum* című latin nyelvű vitairatát 1610-ben adta ki először Pozsonyban. Egy évvel később, 1611-ben újból megjelent a kötet, szintén Pozsonyban.¹ A második kiadás zömében az első újraszedése, viszont egy olvasóhoz szóló ajánlással, valamint az appendixben közölt *Anonymi sycophantae* című politikai pamfletbe² betoldott tizenhét sorral bővebb az elsőhöz képest. Pázmány a vitairatot Johannes Jemicus senkvici plébános álneve alatt jelentette meg.³ Valószínűleg azért, mert az előző évben már elég nagy felháborodást keltett a protestánsok körében az Alvinczi Péter ellen írt *Öt szép levél*, majd *Megrostálás* című vitairataival. Ráadásul az 1609-es év végén még Thurzó György nádor is beidézte az országgyűlés elé a *Az nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene* című írása miatt.⁴

A *Peniculus*, Heltai János kifejezésével élve, alkalmi vagy alkalomhoz kötődő vitairat.⁵ A mű keletkezésének apropója ugyanis egy konkrét esemény, az evangélikusok által megtartott zsolnai zsinat volt.

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport főmunkatársa. A tanulmány az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázata és a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatási időszakában készült.

¹ [PÁZMÁNY Péter], *Peniculus papporum Apologiae Solnensis conciliabuli et hyperaspistes legitimae antilogiae Illustriss. Cardinalis Francisci Forgacs [...]*, Pozsony, [typ. archiepiscopalis], 1610 (RMNy 1002); *Ua.*, Pozsony, 1611 (RMNy 1024). A továbbiakban: *Peniculus* 1611. – A mű címe sajátos kétértelműséget hordozhat magában, mi azonban arra hajlunk, hogy a *peniculus* ez esetben kefé, a *pappus* (a görög *papposz*ból) pedig fészkes virágzatú növényeken található, a termések elterjesztésében szerepet játszó ún. repítő bóbítát, vagyis egy jellemzően szöszös, tapadós virágrészt jelent. Ennek megfelelően a *Peniculus papporum* cím arra utal, hogy a zsolnai zsinatot és határozatait védelmező irat érvei mindössze idegesítő szöszök, amelyeket Pázmány saját írásával, mint valami kefével, letisztogat.

² *Appendix, in qua anonymi Sycophantae glomeratae criminationes, infabre commissae fabellae, in Pontificem Max. e triviis compotabilibus mutuatae, ac rhythmis Pannonicis cantitatae, iugulantur* (*Peniculus* 1611, 88–105).

³ Kérdéses, hogy a Johannes Jemicus fiktív név-e, vagy létezett ilyen nevű plébános. Csepregi Zoltán hívta fel a figyelmet arra az érdekes adatra, miszerint 1604-ben az Esztergom vármegyei Szőgyénben egy „Jemicus János” nevű lelkipásztor (hogy plébános-e vagy lelkész, ez sajnos nem derül ki a forrásból, a név mellett kérdőjel szerepel emiatt) írta alá a tizednyugtát. ZOVÁNYI Jenő, *Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, szerk. ZSINKA Ferenc, XIII, Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1929, 48. A Jemicus név ezen tizednyugtán szereplő felbukkanására már Stripsky Hiador is hivatkozott: PÁZMÁNY Péter *Ismeretlen magyar könyve: Okok, nem okok* (Pozsony, 1631), s. a. r. STRIPSKY Hiador, Bp., Pázmány-Egyetemi Könyvsajtó, 1937, 16.

⁴ FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter, 1570–1637*, Bp., Franklin, 1886, 52.

⁵ HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., OSzK – Universitas, 2008, 115.

Az 1610. március 28–30. között lezajlott zsolnai zsinatot joggal tekinthetjük a Magyarországi Evangélikus Egyház születési dátumának.⁶ Noha a reformáció magyarországi elterjedését követően a tanítás terén megtörtént az elszakadás, a felekezeti autonómia alapjául szolgáló, a katolikus egyházszervezettől független evangélikus egyház létrejötte még váratott magára. A főesperesi kerületekben sajátos átmeneti állapot jött létre: a különféle lelkészi közösségek (fraternitások, contuberniumok) élére a főesperesek helyetteseket állítottak, akik egyébként evangélikusok voltak.⁷ A zsolnai zsinat ezt az átmeneti állapotot kívánta megszüntetni. Az 1608. évi koronázás előtti 1. törvénycikk ugyanis a bécsi béke alapján biztosította a szabad vallásgyakorlást, és hogy a felekezetek előljárókat, szuperintendenseket válasszanak maguknak. A zsolnai zsinatot is ezzel a céllal hívta össze az 1609-ben nádorrá választott Thurzó György, aki nemcsak a gyűlés előkészítésében vett részt,⁸ de az azon való elnöklést is vállalta, személyesen terjesztve elő a zsinat tárgyait. Ezek között a legfontosabb az volt, hogy a zsinaton képviseltetett tíz vármegye (Trencsén, Liptó, Árva, Turóc, Zólyom, Hont, Nógrád, Nyitra, Bars és Pozsony) részére három szuperintendenszt válasszanak. Lányi Illés (Eliáš Láni), Melik Sámuel (Samuel Melík) és Abrahamides Izsák (Izák Abrahamides) lettek végül az evangélikusok első szuperintendensei, akiknek jogkörét a zsinati törvények szabályozták.⁹ A határozatok egyebek mellett lehetővé tették, hogy a szuperintendensek „wittenbergi rítus szerint” lelkészeket avassanak,¹⁰ amire ezt megelőzően csak külföldön, Wittenbergben és Briegben volt mód. Fizetésükről is gondoskodott a zsinat, az addig a katolikus főespereseknek fizetett *census cathedralicust*, az egyházadót ítélte nekik jövedelemül.¹¹

Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek mindjárt a zsinat után, 1610. április 17-én Pozsonyban ünnepélyes nyilatkozatot tett közzé, amelyben elítélte magának a zsinatnak az összehívását, ahogy a szuperintendensek választását is, amely szerinte ellentétes a kánoni rendelkezésekkel.¹² Az érsek nehezményezte továbbá, hogy a zsolnai zsinat az *Ágostai hitvallás* és a *Liber Concordiae*¹³ elfogadására és az annak szellemében való tanításra kötelezi

⁶ A zsolnai zsinatról bővebben: ZSILINSZKY Mihály, *Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékünnepe: Egyháztörténeti tanulmány*, Selmechánya, Joerges Ágost özv. és fia Könyvnyomdája, 1910; HAVRAN Dániel, *A zsolnai zsinat*, Protestáns Szemle, 1913/5, 289–297; Uő, *A zsolnai zsinat előzményei*, Protestáns Szemle, 1913/9, 548–559; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 712.

⁷ HAVRAN, *A zsolnai zsinat előzményei*, i. m., 550.

⁸ A zsolnai zsinatot megelőzően három előkészítő gyűlést is összehívtak 1609. július–augusztusban Zsolnán, Mosócon és Szucsányban Thurzó György kezdeményezésére. *Uo.*, 553.

⁹ A határozatok nem sokkal később nyomtatásban is megjelentek Bártfán: *Acta et conclusiones conventus seu synodi certorum incliti Hungariae regni baronum, magnatum et nobilium, nec non legatorum et ministrorum Augustanae confessionis ex decem Cis-Danubianis comitatibus Zolnae congregatorum anno Domini MDCX. diebus 28. 29. et 30. Martii*, Bártfa, Klöss, 1610 (RMNy 987), 988. (A továbbiakban: *Acta et conclusiones* 1610). Szövegkiadása az 1708-i zsolnai kiadás alapján: *Corpus maxime memorabilium synodorum evangelicarum Augustanae confessionis in Hungaria*, ed. Joannes SZEBERINYI, Pest, Heckenast, 1848, 9–22.

¹⁰ 7. határozat. *Acta et conclusiones* 1610, B[1a–b].

¹¹ *Uo.*, Aiii[b].

¹² Forgách tiltakozásának teljes szövegét közli Pázmány a *Peniculus papporum*ban. *Peniculus* 1611, 10–13.

¹³ *Concordia. 777 Christliche, Widerholete, einmütige Bekenntniß [...]*, Drezda, Bergen–Stöckel, 1580 (VD16 ZV 29399). – Pázmány a *Peniculus papporum*ban a *Liber Concordiae* 1580-as, első latin nyelvű kiadására hivatkozik *Concordia: Pia et unanimi consensu repetita Confessio Fidei et Doctrinae Electorum, Principum et Ordinum*

a szuperintendenseket és lelkészeket. Forgách az ellen is tiltakozott, hogy a hatályban lévő országos törvényeket megsértve a zsinat megfosztja a főespereseket a jövedelmüktől, és hogy a szuperintendenseket felhatalmazza a peres ügyekben való bíraskodásra.

Az érseki tiltakozásra hamar megérkezett az evangélikus válasz, az *Apologia pro synodo Solnensi*,¹⁴ amely a következő két év folyamán kialakuló hitvitabokor nyitó darabja lett.¹⁵ Pázmány ugyanis az *Apologiára* feleletül írta meg a *Peniculus papporum*ot, amelyet protestáns részről a *Malleus peniculi papistici* követett 1612-ben, szerzője a Zsolnán szuperintendensnek választott Lányi Illés, aki Petrus Petschius álnéven adta közre művét Kassán.¹⁶ Pázmány nem késlekedett a viszontválasszal, még ugyanabban az évben megírta a *Logi alogi* című vitairatát,¹⁷ amelyben újra közölte a *Peniculus papporum*ot, de annak valamennyi fejezete után beillesztette Lányi *Malleus*ának ellenvetéseire adott cáfolatait *Logi alogi malleatoris repressi* fejezetcímmel. Ez alapján a *Peniculus papporum*ot joggal tekinthetjük az 1610 és 1612 között kiterjedő hitvitabokor kulcsművének, amellyel ez idáig igen keveset foglalkozott a szakirodalom, egyedül a mű appendixeként közölt politikai pamflet, az *Anonymi sycophantae* került a kutatások homlokterébe, ezért ez utóbbi vizsgálatától jelen írásban eltekintünk.¹⁸

Forgách Ferenc zsinat elleni nyilatkozatának megszövegezésében Fraknói Vilmos feltételezése szerint Pázmány is részt vett, az érsek-bíboros melletti bizalmas tanácsadó szerepe miatt. Pázmány, azáltal, hogy közreműködött a memorandum megírásában, alapvetően határozta meg a jövőbeli diskurzus főbb irányait, tematikáját. Vélhetőleg Pázmány fejében már ekkor összeállhatott leendő vitairatának argumentációs vázszerkezete, így a *Peniculus* végén tett kijelentése, miszerint művével alig egy hét alatt készült el, nem feltétlenül a hitvitákban megszokott, a válaszvitatart megírásának gyorsaságára vonatkozó retorikai

Imperii, [...], Lipcse, Steinmann, 1580 (VD16 K 2005). – A zsinat kötelezte az avatás előtt álló lelkészeket a *Liber Concordiae* aláírására (7. határozat utolsó mondata: „Singuli autem Superintendentes de Ordinandis suum habeant Protocollum, Ordinandi vero omnino Libro Concordiae subscribere teneantur, neque aliter ad sacros ordines admittantur.” *Acta et conclusiones* 1610, B[a].) – Pázmány a *Peniculus*ban kizárólag a *Liber Concordiae*t említi, holott a határozatok után szereplő szuperintendensi eskütétel szövegében az áll, hogy az új püspökök a próféták és apostolok írásain kívül a „meg nem változtatott” *Ágostai hitvallásban* (Confessio Augustana Invariata) és a *Formula Concordiae*ban foglaltakat taníthatja. („Nullam aliam doctrinam docebo et promovebo, [...] praeter eam, quae scriptis propheticis et apostolicis continetur, quaeve in Confessione Augustana Carolo V-to Imperatori, Augustae Vindelicorum, anno MDXXX exhibita, tum in Formula Concordiae comprehensa habetur.”). Maguk az evangélikusok is az „Egyesség könyve” alatt hol a *Formulát*, hol pedig az azt tartalmazó *Liber Concordiae*t értették. PAYR Sándor, *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*, I, Sopron, Székely Nyomda, 1924, 739.

¹⁴ *Apologia pro synodo Solnensi, eiusque constitutionibus* [...], Kassa, Fischer, 1610 (RMNy 996). (A továbbiakban: *Apologia*)

¹⁵ A hitvitabokorról rövid áttekintést nyújt: FRANKL [FRANKL] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I, Pest, Ráth Mór, 1868, 95–107; HELTAL, *i. m.*, 115–116.

¹⁶ [ELIÁŠ LÁNYI], *Malleus peniculi papistici adversus Apologiam Solnensis synodi editi*, Kassa, Fischer, 1612 (RMNy 1035).

¹⁷ [PÁZMÁNY Péter], *Logi alogi, quibus baptiae calamosphactae peniculum papporum Solnensis conciliabuli, et Hyperaspisten legitimae Antilogiae vellicant*, Pozsony, [typ. archiepiscopalis], 1612 (RMNy 1040).

¹⁸ Ács Pál, „Ha kérdi Isten, Káthay, tetőled”: Pázmány vitairata Bocskai haláláról = Á. P., „Az idő ósága”: Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban, Bp, Osiris, 2000, 287–303; HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter írói módszere és az életmű genezise: A Kalauz és a vitairatok újratrása* (Akadémiai doktori értekezés kézírata), Bp., 2016, 118–119. http://real-d.mtak.hu/91117/dc_1210_16_doktori_mu.pdf (utolsó letöltés: 2017. augusztus 28.)

túlzás.¹⁹ A mű gyors megszövegezésének ugyanakkor némileg ellentmondhat a vitairat némelykor szélsőségesen keresett, szándékosan túlretorizált latinsága, amely főként az argumentatív részek közötti, sokszor szenvedélyes hangvételű, amplifikációkban bővelkedő exkurzusokban érhető tetten.²⁰ Nem véletlenül jegyezte meg a *Peniculus papporum* szövegét újraközlő *Logi alogi* stílusáról Ambrosovszky Mihály 1760-ban, hogy „Deák légyen ám! A’ ki ezen deák könyvét Pázmány Péternek, Dictionarium nélkül mindenüt meg érti.”²¹ Pázmány a vitairat második kiadásába beillesztett *Lectori salutem*ben említi is, hogy vitapartnerei nem túlságosan jártasak a latin nyelvben,²² így vélhetőleg szándékosan alkalmazott számos elavult szót, kevésbé használt kifejezést, hogy ellenfelei dolgát ezzel is megnehezítse.

A polémia kipattanásának oka tehát Forgách Ferenc már említett nyilatkozata volt, amely három ponton sérelmezte a zsolnai zsinat határozatait. Először is az érsek szerint a zsinat a hatályos egyházjoggal ellentétes módon, az idevágó kánonokat megsértve választott szuperintendenseket, akik emiatt alkalmatlanok akár lelkészek szentelésére (avatására), akár más olyan szentségek kiszolgáltatására, amelyek a püspöki hatalmat föltételezik. Másodszor azt nehezményezte, hogy a lutheránusok hitbeli tévelygésre kényszerítik a papjaikat, minthogy a leendő lelkészeknek a *Liber Concordia*era kell esküt tenniük, noha annak több tétele az üdvözüléshez vezető, tehát igazságosságban és szentségben leélt élet hiábavalóságát sugallja. Végezetül Forgách tiltakozását fejezte ki az ellen is, hogy az evangélikusok idegen jogokat követelnek maguknak, amikor a katolikus főespereseknek járó *census cathedraticus*, az egyházi adót saját részükre kívánják beszedni, valamint amikor szuperintendenseiket bírói jogkörrel ruházzák fel. Az evangélikusok az érseki tiltakozásra adott válaszukban, az *Apologiában* az egyes pontokat, kérdésköröket külön-külön cáfolták meg, tömör, lényegre

¹⁹ „Haec habui, Praedicantes, quae properanter, subitaria hac, ac vix hebdomadis unius morula, contexta dictione, velut prologia, ad accuratam, ac iudicio vestro, invictam, numerisque omnibus absolutam Apologiam, xenii loco reponere libuit.” – *Peniculus* 1611, 84.

²⁰ Két példa a *Peniculus* túlretorizáltságára: „Arbitraber equidem, dignum vos aliquid expectatione hominum; dignum noviter erecti Magistratus splendore, concinnitudine, maiestate; dignum tanto nixurientium conatu foetum, edituros: praesertim cum praecoqua nimium, intempestiveque gliscens inanitas quorundam (ex eorum numero erant, quibus et guliocae vestrae nuclei, et mariscae saporati fructus, et labruscae botryones, et omphacina dulcia mera, et amurcae ac flaces gratae olivitates videntur) sic Apologema sub praelo sudans dilaudaret, ut Catholicos porro confectos, ne hiscere quidem posse, insolentissime gloriaretur.” – *Peniculus* 1611, 1–2; „Vides Autonomiam plus quam Libertinam; vides vitulantium Magistrorum illecebras, prolectibilis libertatis, sed ementitae, quibus inescant simplices animas, ut, quemadmodum scriptura loquitur, excussis lupatis, velut Lalisiones, liberos se natos putent, nec Dei leporario concludi patiantur, sed Liberalia semper agant; praeter propter honestatem vivant; mancipia sint ventris, et quae illi proxima foeda proluvie natura recondidit; ab egestis, qua via venerant poculentis, a bibitis et exesis noctibus, crudo nauseantique stomacho palleant; remensoque per os vino, eadem via qua redduntur, invitis ingesto visceribus, pestilentes veteris crapulae ructus perpetuo vomant. Eia, haec ad caelos tuta est via: Haec trama sanctiori stamini vitae adaptanda. Et adhuc, dubitabimus mendaciloquos dicere, qui Lutheranam, Calviniamque doctrinam, liberam esse inficiantur? antibus lessum tibi decantantibus spectaculum fias.” – *Uo.*, 56.

²¹ AMBROSOVSZKY Mihály, *Pázmány Péter [...] Kalauz nevű könyvének rövid sommája*, Eger, Bauer, 1760, 719.

²² „Reperti enim sunt homines male acuti, qui non sumunt a nobis sensum Scriptionis nostrae, sed adferunt; et mentem adfingunt a sua mente: cumque sermonis Latii male sint periti, ac potissimam scripti hujus partem non capiant, sensisse tamen et scripsisse me volunt, quae per somnium non sensi, non scripsi.” *Peniculus* 1611, 4–5.

törő stílusban. Érveik forrása legfőképpen a Szentírás, az *Ágostai hitvallás* és az utóbbit, valamint a többi szimbolikus iratot magában foglaló *Liber Concordiae* volt.

Pázmány válaszvitaíratában, a *Peniculus papporum*ban kettős célt kívánt elérni: egyrészt alátámasztani a Forgách nyilatkozatában megfogalmazottakat, másrészt megcáfolni az *Apologia* ellenérveit. Ez a kettős cél strukturálja a kötet fejezetbeosztását, amennyiben az követi az érseki tiltakozásra adott evangélikus válasz tematikáját. Ennek megfelelően a *Peniculus* 2. és 3. caputja foglalkozik az *Apologia*ban tárgyalt első kérdéskörrel, a negyedik a másodikkal, az ötödik fejezet pedig az *Apologia* harmadik kérdéskörét cáfolja.

Tres ille generales causas proponit, cur synodo Solnensi et omnibus Actis ejus contradicat (<i>Apologia</i> , 2)	A <i>Peniculus papporum</i> fejezeteinek témái (<i>Peniculus</i> 1611, 14–15.)
I. Quidem, quod illegitime Superattendentes nostros in ea creaverimus.	Et Primo quidem, Superintendentes novos, ipso suae electionis exordio, Augustanae confessionis decreta, quibus jurejurando sua capita devoverant, violasse, palam faciam. Secundo: Illegitimam, ac prorsus nullam esse Novorum Superattendentium caeterorumque ab iis proseminatorum Ministellorum Vocationem, luce hac meridiana clarius commonstrabo. [caput II–III.]
II. Quod ad multiplicia errorum portenta Ministros nostros obligaverimus.	Tertio: Rectissime ab Illustriss: Cardinali dictum fuisse docebo, unica Libri Concordiae approbatione, ad quam Superattendentes adstringuntur, plurimis errorum portentis, animas suas devovisse, novos Archimystas. [caput IV.]
III. Quod jus alienum nobis temere usurpaverimus.	Quarto: Comprobabo, Divinis, ac Humanis legibus oblectari Praedicantes, cum census Cathedrales, ac dignitatem fori Ecclesiastici, etc. ad se derivant. [caput V.] Quinto demum: nihil ab Illustriss: Cardinali, contra publicas Regni constitutiones patratum esse, cum obviam ire praesumptioni Praedicantiae non intermisit, luculentis argumentis testatum reddam. [caput VI.]

Az említett kettős cél ugyanakkor az egyes fejezetek logikai-retorikai argumentációs szerkezetét is meghatározza oly módon, hogy Pázmány a caput elején egy-egy kategorikus-apodiktikus szillogizmusba rendezve megismétli Forgáchnak a zsinat elleni kifogását, amit aztán az *Apologia* szintén szillogizmusokba foglalt érveinek cáfolatával igazol. Így például a második fejezetben (lásd az alábbi táblázatot) Pázmány az érsek azon kijelentését igyekszik alátámasztani, miszerint a zsolnai szuperintendens-választás nemcsak hogy érvénytelen, de azzal a zsinat magát az *Ágostai hitvallást* is megsértette. Ez utóbbiban (II. rész, *Cikkek a megszüntetett visszaélésekről*) az áll ugyanis, hogy az evangélikus gyülekezetek egy hittételben sem térnek el a katolikus egyház tanításától, és csak az olyan újkeletű visszaéléseket (abusus) szüntették meg, amelyek annak idején az egyházi kánonok

szándékával ellentétes módon nyertek jóváhagyást. A püspökszentelés kánonjogi alapfeltétele az apostoli utódlás biztosítása érdekében, hogy az ordinatiót három püspök végezze el érseki jóváhagyással. Márpedig ezek a feltételek nem teljesültek Zsolnán, így amikor az evangélikusok szuperintendenseiket valódi, legitim püspökökként kezelik, nemcsak az idevágó kánoni rendelkezést sértik meg, hanem magát az *Ágostai hitvallást* is, amely egyébként elfogadja a kánon hatályát.

Forgách Ferenc érsek tiltakozása a zsolnai zsinat ellen (részlet, <i>Peniculus</i> 1611, 11. Caput I. Kiemelés az eredetiben.) <i>In ea vero Confessione, palam profitentur, se in nullo fidei articulo ab Ecclesia Catholica dissentire: tantum paucos abusus omittant, qui novi sunt; et contra voluntatem Canonum, vitio temporum recepti. Cum igitur contra Nicaenae Synodi vetustissimos ac Sacrosanctos Canones, Superintendentes se nominari sentiant; nisi Augustanae Confessionis, ac iurisjurandi violatores haberi velint, necesse est, falso nominatos istos Superintendentes [...]</i>	<i>Peniculus</i> 1611, 15–16 (Caput II. Kiemelés az eredetiben.) [1. premissza] <i>Augustana confessio, semel, iterumque libera voce profitetur, ab Ecclesia Catholica, et Romana, non dissidere suas Ecclesias in articulis fidei, in doctrina, in caeremoniis: tantum novos contra Canones, sine certa auctoritate, praeter consuetudinem saeculorum, vitio temporum receptos abusus omittere:</i> [2. premissza] <i>Atqui Episcoporum Ordinationem sine consensu Metropolitani, sine Episcopali ministerio, invalidam, penitus nullam esse, nec novum est, nec contra Canones, nec sine certa auctoritate receptum;</i> [konklúzió] <i>Ordinationem igitur Episcoporum, sine consensu Metropolitani, sine Episcoporum Ministerio factam, invalidam esse, Augustana confessio recipit. Et (quod huic annectitur) eos quoque recipere, si perjuri non sunt, qui Confessionis Augustanae placitis amplectendis sacramenti Religione sunt mancipati, ut mancipatos esse in Solnensi coitione Superattendentes jam audivimus.</i>
---	---

Pázmány az érvénytelen felszentelésnek eredő okát, tudniillik az apostoli utódlás hiányát tárgyalja a *Peniculus* harmadik fejezetében.²³ Az *Apologia* fő érve erre, hogy „mandatum Dei et Vocatio faciant legitimum Ministerium”, vagyis magától Istentől származó parancs és meghívás (vagy elhívás) teszi érvényessé a lelkészi szolgálatot, nem pedig a püspökök apostolokig visszavezetett sora.²⁴ Ezen érv cáfolatát Pázmány egy külön, *Tria argumenta vanitatis novi Ministerii Novatorum* című alfejezetben végzi el, amelyben célja Luther isteni meghívásának (elhívásának) megkérdőjelezése.²⁵ Az alfejezetcímbe említett három argumentum, vagyis szillogizmus közül a másodikban tárgyalja a *vocatio mediata* és *immediata* közti különbséget Luther, illetve a lutheránus lelkészek vonatkozásában. Pázmány szerint ugyanis a lutheránus lelkészeket vagy Isten maga rendelte a szolgálatra,

²³ *Peniculus* 1611, 26–52.

²⁴ *Apologia*, 6. A teljes mondat: „Nos ex verbo divino certi sumus, quod mandatum Dei, et vocatio faciant legitimum Ministrum”.

²⁵ *Peniculus* 1611, 29–52.

vagy az emberek a felszentelés és megfontolás alapján.²⁶ Az első lehetőséget, vagyis a *vocatio mediatát* azzal zárja ki, hogy Luther csak addig rendelkezett „érvényes küldetéssel” (*missio legitima*, illetve *Divina*), amíg katolikus pap volt, és amíg nem kezdett a római egyházzal ellentétes tanításokat hirdetni, ezt követően az isteni küldetésből kétségtelenül kihullott.²⁷ A *vocatio immediata* mint a másik (egyébként Krisztus első tanítványainak kijáró) lehetséges legitimáló erő azért nem jöhet számításba, mert a protestánsok azt tanítják, hogy semmit sem kell elhinni, ami a Szentírásban nincs megírva, Luther küldetéséről márpedig nem szól a Biblia.²⁸ „Ha valaki magát valamely fejedelem hadvezérének, vagy követének mondja” – folytatja Pázmány az érvelést – „mielőtt hitelt adnánk szavának, felszólítjuk, mutassa meg kinevezési vagy megbízó levelét. Ezt tette Luther is, amikor Mühlhausen város tanácsának azt írta, hogy ha Münzer Tamás magát Isten küldöttének mondja, adja küldetésének valamely nyilvánvaló bizonyítékát” – írja Pázmány a protestáns Johannes Sleidanus *Chronicájára* hivatkozva.²⁹ Minthogy külső, írásos bizonyítékokkal nem igazolható Luther Isten általi elhívása, a harmadik argumentumban Pázmány már amellettt érvel, hogy a reformátor nem „divina” hanem „diabolica missione delectus ad docendum fuit”.³⁰ Bizonyításának középpontjában Luther ördöggel folytatott, közismert disputája áll, amit maga Luther adott elő a *De missa privata et unctione sacerdotum* című művében.³¹ Pázmány itt nagy vonalakban megismétli azt az érvelést, amit már az 1605-ben írt *Tíz bizonyágban* előadott annak alátámasztására, hogy Luther tanítása egyenesen

²⁶ „Secundum argumentum: Si ex se nati, nec ulli succedentes aborigines allophyli Ministri Lutherani, a Deo sunt missi; vel igitur per homines, ordinaria via et ratione missi sunt; vel a Deo immediate, nullius hominis adhibito ministerio.” *Uo.*, 35.

²⁷ „Primum illud, dici de Luthero (a quo caetera abigeorum turba originem duxit, nec potiori jure quam ipse, Ecclesias invasit) non potest. Is enim licet in Ecclesia Romana Sacerdos, in Academia Catholica Doctor, renuntiatus fuerit; licet ad eam, quam Romana Ecclesia docet Veritatem, legitimam missionem habuerit: ubi tamen legationis suae terminos transilivit, iisque ad quae docenda missus erat, contraria docere coepit; legitimae missionis privilegio excidit, non secus quam Arius, Macedonius, Sergius, Samosatenus, Dioscorus, Auxentius, qui post legitimam Episcopatus adeptionem, in haereses prolapsi fuerunt.” *Uo.*

²⁸ „Quod si secundum illud in argumento positum adlubescat; Lutherumque extra ordinem, immediate a DEO vocatum dicas, ac eius deinde ministerio caeteros ad docendum adlectos; Id vero diffuari, levissimae plumae instar potest. Nam, Ut taceam, vobis authoribus nihil credendum esse, quod clarissimis Scripturae sacrae testimoniis comprobatum non sit; ideoque nisi locum, nisi verba proferatis, quibus Scriptura, Lutherum a DEO missum fuisse adstruat, credere vobis non possumus.” *Uo.*, 36.

²⁹ „Cum Muncerus Mulhusii concionaretur, scripsit Lutherus ad Senatum, ait Slaidanus [!], Recte facturum Senatum, si roget ex eo, Quis docendi munus ipsi commiserit? quis evocaverit? Et, si DEVM nominet autorem; tum jubeat hanc suam vocationem, evidenti signo comprobare: Si repraesentare non poterit, repudietur. Hoc enim esse DEO familiare ac proprium, quoties formulam consuetam, vel rationem ordinariam velit immutare, vt tunc voluntatem suam aliquo signo declaret.” *Uo.*, 37–38. (Kiemelés az eredetiben. Az idézett részeket a saját fordításomban közlöm.)

³⁰ „Ergo fieri non potest, ut Lutherus Divinam ad praedicandum sortitus sit Missionem. Quod si Primipilus, si parens caeterorum Praedicatorum, qui deinceps ab ipso procreati sunt, Diabolica missione, non spiritus sancti unctione delectus ad docendum fuit; in propatulo est, ne caeteram quidem passivorum discipulorum succedaneam turbam, Deo destinante excitam esse.” *Uo.*, 41.

³¹ Martin LUTHER, *De missa privata, et unctione sacerdotum libellus D. Martini Lutheri e Germanico in Latinum translatus, per Justum Jonam*, Wittenberg, Hans Lufft, 1534, [A_{3a}]-[B_{5a}].

az ördögtől származik.³² Ott Friedrich Balduin érveit cáfolta, aki a *Hyperaspistes Lutheri* című írásában kelt védelmére Luthernek.³³ A *Peniculus papporum*ban Balduint Baniensis Rhetorculusként emlegeti, de művét nem nevezi meg. A magyar és a latin nyelvű vitairat között főként gondolati-tartalmi párhuzamokat és citátumegyezéseket találunk. Pázmány a *Peniculus* 1611-es, újbóli sajtó alá rendezésekor bizonyos esetekben a *Tíz bizonyság* alapján egészítette ki a latin szöveget, így például a margón római számokkal jelölte azt a hat érvet, amelyet „hat erős győzhetetlen bizonyság”-ként már a *Tíz bizonyság*ban is felvonultatott.

<i>Tíz bizonyság</i> (1605), kritikai kiadás, lásd a 31. lábjegyzetben. (Kiemelés az eredetiben.)	<i>Peniculus papporum</i> (1611), a kritikai kiadáshoz betördelt verzió
48:27–49:5 Ha immar akkor, el szakat vala Luther telliesseggel az Papista vallastul, mikor az Eordeogh hozza mene, mi az oka hogy, <i>a reghi fegyvert kapa melyhez a Papistasagba szokot vala</i> , Ha immar akkor, mint egy Vy kouacz Vy hitet kalapalt vala, Miert nem nilua, valamely Vyonna csinalt eles kardhoz? [...]	49:3–4 Cur nova, quae novus ipse Vulcanus tibi fabricaras arma, non arripuisti; Cur ad ea, quibus sub Papatu assueveras, confugisti? [...]
49:8–12 Mi szükség vala, hogy az Eordeogh, enni bizonisagockal, enni Amplificatiockal ereossitene, es el hitetne, a mit immar hiszen vala Luther? Vallion Szokot dologhe, hogy azt, nagy kialtassal, sok bizonisaggal, ereossicsuc, a mit iol tuggiuc hogy réghen el hyt, a kiuel beszellünc?	48:26–30 quid causae fuit Daemoni, cur rem, antea Luthero exploratissimam, tanta contentione, tantis clamoribus, tot amplificationibus perurgeret, confirmaretque? Cur verbulo Tartareum Magistrum non expedit? Cur non respondet, actum apud se agere? haec sibi jam antea explorata esse?
49:16–19 Ha azert meltan hiszüc, hogy a kigio csala megh Euat, Miuelhogij, eleibe aduan az alma ételnec hasznat, es hogy ebbeol semmi niaualiaia nem köuetkeoznec, arra viue eotet, hogy az tilalmas fához nyulna:	51:4–10 Si igitur constat, Evam a Daemone inductam, vetitum fructum degustasse, eo quod etsi initio reluctari, ac abnuere coepit, postea tamen id, quod suaserat Doemon, fecit, fructum decerpit, comedit;
51:8–10 Mert noha ebbe az hoszu disputatioba, sok bizonisagokat tamazt az Sátan, De sohult csak egy szoual sem emlekezic, a ketsegeben esesrül. Az Argumentomnac, es bizonisagnac, oly tulaidonsaga vagion, hogy a mirül nincz semmi emlekezet a bizonisagokba, lehetetlen hogy az megh bizonittassec. Holot azert csak egy szoual sem emlyti az Eordögh a ketsegeben esest, az eo Argumentomiba, lehetetlen hogy ezeckel azt akarta el hitetni hogy ketsegebe essec Luther.	49:24–5:2 Atqui in hac Daemonis cum Luthero disputatione, nullum verbum, nec quoad vocem, nec quoad rem, est de desperatione. Nam non solum vocabulum Desperandi, sed nec signum ullum, quo res ipsa insinuetur, aut suadeatur, in ea disputatione continetur: et tamen ita usu comparatum est, ita omnes ratiocinandi leges suadent, ut in argumentatione practica, qua scilicet aliquid faciendum suadetur, illud exprimatur, quod quis persuadere conatur.

³² PÁZMÁNY Péter, *Tíz bizonyság* (1605), s. a. r. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001, 40–63. (*Hogy az Lutherista hitnek első plántálója az ördög volt* c. alfejezet).

³³ Friedrich BALDUIN, *Hyperaspistes Lutheri, aduersus maledicam orationem Nicolai Serarii [...]*, Lipcse, Rhodius–Lantzenberger, 1603 (VD17 39:127311B).

A következő, az esztergomi érsek által nehezményezett pont az volt, hogy a leendő lelkészeknek az *Ágostai hitvallás* mellett a *Liber Concordia*era kellett esküt tenniük. Forgách szerint ez azért problematikus, mert a *Liber Concordiae* hemzseg a hitbéli tévelygésektől. Kijelentésének alátámasztására a *Konkordiakönyv*ben lévő *Epitoméból*³⁴ idéz három, az evangélium mibenlétével, a megigazulással, az emberi cselekedetek érdemszerző erejével kapcsolatos tételt.³⁵ Az *Apologia* teológiai szempontból válaszolja meg ezeket kérdéseket, Pázmánynak viszont jó ürügy arra, hogy művének negyedik fejezetében aláássa a *Liber Concordiae* tekintélyét a műből kiragadott négy hazugság (*mendacia*) és hat önellentmondás (*antilogiae*) révén.

A következő témaegységgel ismét a praktikusabb, egyházi nézőpont kerül be a diskurzusba. A *Peniculus* ötödik fejezetében ugyanis Pázmány amellet érvel, amit Forgách is kifogásolt a zsinati határozatokban, nevezetesen hogy a *census cathedraticus* evangélikusok általi beszédese, illetve a szuperintendensek bírói jogkörrel való felruházása ellenkezik az akkor hatályban lévő magyar törvényekkel.³⁶ Hozzáteszi továbbá, hogy az egyébként a katolikus főespereseknek járó egyházi adó beszédeseivel a zsinat megsérti a *Liber Concordiae* azon kitételét, miszerint „testati sumus nos politicas ordinationes et donationes Principum et privilegia reprehendere”.³⁷ Pázmány szerint ezzel a passzussal az evangélikusok arra esküdtek föl, hogy nem bitorolják el a katolikus egyház jövedelmeit és javait.

³⁴ A *Liber Concordia*ban szereplő hitvallási irat, a *Formula Concordiae* első, kivonatos része az *Epitome*, amely a *Solida declaratio*val együtt bekerült a *Konkordiakönyv*be. A *Formula Concordiae* magyar fordítása: *Summája azoknak az articulosoknak, kikről vetekedések támadtanak: Augustana Confessióban való tanítók között, [...]*, Keresztúr, Manlius, 1598 (RMNy 834) A legújabb magyar fordítása a hitvallási iratnak: *Egyességi irat*, ford. BOHUS Imre, jegyz., kísérő tan. REUSS András, Bp., Luther, 2015.

³⁵ „Adde, quod gravissimis, et ab omni humanitatis, ne dicam Christianitatis sensu alienissimis errorum portentis populo proponendis, adstringit Solnense hoc conventiculum infelices Praedicantium animas. Cum enim statuit, ordinandos omnes libro Concordiae subscribere, id demum sancit, quod in libro Concordiae disertim exprimitur:

[1.] *Damnandam esse doctrinam, quae docet, Evangelium non esse Tantummodo concionem de gratia Dei, sed proprie esse concionem de poenitentia, arguentem, accusantem, damnantem peccata.* Item,

[2.] *Docendum esse, passionem Christi proponere iram Dei adversus peccata, ut cognoscamus quanta dominus in lege sua a nobis exigit, quorum tamen Nihil nos praestare possumus.* etc. Demum,

[3.] *Damnandos esse qui docent superesse in homine Capacitatem, aptitudinem, facultatem, industriam, aut vires, quibus in rebus spiritualibus Cooperari valeat, ad bonum aliquod.* Haec aliaque errorum portenta, sacro huic Conciliabulo ex libro Concordiae approbata, eo nimirum spectant, vt apertum ac patens, hominibus ultro in malum ruentibus, exitium accersatur. Si enim NIHIL ex Divinae legis praescripto agere possumus; Si ne CAPACITAS quidem in nobis haeret, vt DEO moventi per gratiam, COOPEREMVR, Si Evangelium TANTVMmodo gratiam denuntiat, asperitatem poenitentiae, metum peccatorum longissime removet; Quid adhuc satagimus in Sanctitate et Justitia ambulare?” *Peniculus* 1611, 11–12. (Kiemelés tőlem: B. O.)

³⁶ „Nullae certe Vngariae leges, ne quidem perturbatae Reipub. temporibus latae, jus tribuunt novis Superattendentibus, vel censum Catedraticum adimendi, antiquaque saeculorum aliquot possessione Archidiaconos deturbandi; vel causas forum Ecclesiasticum concernentes, ad has Episcoporum larvas deducendi; vel per viam Appellationis praesumptuosa ipsorum iudicia non declinandi: Et tamen Solnensis haec Pseudosynodus, et census Cathedralicos Archidiaconis, quorum antiquissima possessio certissimas origines habet, abjudicat, ac intrusis Superattendentibus suis adjudicat; et causas Ecclesiasticas eorum iudicio committit; et provocationem ab ipsorum dijudicatione vetat.” Forgách Ferenc tiltakozásából, *uo.*, 12. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁷ *Uo.*, 73, ahol Pázmány a *Liber Concordiae* 1580-as kiadásának 263. oldalára hivatkozik.

Forgách nyilatkozatához képest újdonság Pázmánynál, hogy kiáll az esztergomi érsek egyházi szinódus összehívására vonatkozó kizárólagos privilégiuma mellett.³⁸ Az *Apologia* ugyanis azzal érvelt, hogy a zsidóknál is a bírák és a kormányzók, nem pedig a főpapok hívták össze a népgyűléseket és vallási tanácskozásokat.³⁹ Hasonlóképpen a legrégibb keresztény zsinatok meghirdetői, védnökei a császárok voltak. Erre válaszul Pázmány a magyar törvények citálásával igyekezett bizonyítani, hogy ez a jog az esztergomi érseket illeti meg.

A *Peniculus* további, részletekbe menő ismertetésére itt nem kerülhet sor, mivel az jelentősen szétfeszítené ezen írás terjedelmi korlátait. Az azonban talán már a rövid összefoglalásból is kiviláglik, hogy noha a vitairat egy konkrét politikai, valláspolitikai esemény hatására, annak reakciójaként készült, és dogmatikailag periférikusnak mondható írás, mégis a felmerülő egyházjogi, egyházszerkezeti kérdések kapcsán olyan teológiai kérdéseket tárgyal, mint a hagyományos értelemben vett vitairatok. Természetesen a *Peniculus papporum*ot is a hitvitabokor részeként, annak többi elemével való reflektáltságában érdemes és kell vizsgálni, ez azonban már a jövőbeli kutatások feladata lesz.

³⁸ „Archiepiscopus Strigoniensis, qui etiam Politica dignitate praecedit Palatinum, utpote, Primas Regni Hungariae, Archiepiscopus Ecclesiae Strigoniensis, quae (ut leges Hungaricae habent), *Jam inde fere a Christianae Religionis in Hungaria primordiis, caput, secundum Regiam Majestatem in Regno, omnium Ecclesiarum fuit; ex quo Religionis, cultusque Divini, in toto Regno, vel tuendi, vel augendi, praecipua semper ratio dependet.* Hic, inquam, Archiepiscopus, Synodum indicare non potest, Palatinus potest? o tempora! o mores! Sed dicite tamen, dicite Praedicantes mei, quo jure? quibus tabulis? quibus rationum firmamentis, id quod Ecclesia universa, quod ratio, quod ipsa necessitas Primati concedit, vos adimitis? Tacetis? Obmutescitis? Certe Leges Hungariae non sinunt solum, verum jubent etiam, ut *Episcopi Archidiaconos ad Visitaciones emittant; Synodos celebrent; ac tempore Synodi, teneantur omnes Plebani et Presbyteri pro accipienda salutari doctrina, convenire: ac in Dominos, qui impedire hoc vellent, a Rege animadvertatur.*” Uo., 71. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁹ „Nam quod attinet jus divinum, quia tam in veteris Testamenti historia hospes et peregrinus est, qui ignoret conventus et Synodos in populo Isrelitico, non ab Aarone, sed a Mose duce populi, neque ab Eleasaro Aaronis filio et successore, sed a Iosua, ac deinceps non a Pontificibus, sed a Iudicibus seu a Gubernatoribus populi congregari solitas?” *Apologia*, 15.